

A magyar lenne a mai etruszk? (Mario Alinei könyvéről)

Etrusco: una forma arcaica di ungherese. Il Mulino, Bologna, 2003. 491 l.

A finnugor nyelvcsaládon kívül a magyart legalább hatvan nyelvvel vagy nyelvcsoporttal hozták rokonságba, amelyek közül a legfontosabbak: altaji nyelvek, angol, baszk, dravida nyelvek, etruszk, görög, héber, hettita, japán, kínai, latin, maori, munda nyelvek, óegyiptomi, örmény, perzsa, sumér, szanszkrit, tamil, tibeti. Ha valaki bővebb listát szeretne, elég fellapoznia ZSIRAI MIKLÓS „Östörténeti csodabogarak” című tanulmányát (in: A magyarság östörténete. Szerk. LIGETI LAJOS. Bp., 1943. 266—89); ebben a szerző 57 nyelvet nevez meg (269), és jóízű leírást nyújt arról, hová vezethet a rekonstrukciós játszadozásban az önkényes etimologizálás (267). Sajnos, ma is aktuális szimbolikus értéke miatt érdemes teljességében idézni ezt a részt.

„Egy magyar úriember Kecskemétre utaztában Ócsán a kocsmában kénytelen meghálni. Unalmában etimologizálni kezd. Mi is lehet az Ócsa név eredete? *Ó-csa*; az első tag világosan azt jelenti ’rég, ősi’, de mi lehet a különben ismeretlen második tag? Mi van Ócsán régi, ősi, ami a község elnevezésének alapjául szolgálhatott? Hopp, megvan: a templom. E szerint *Ócsa* = régi templom. Kétségtelen, hogy az ősmagyarban csakugyan *csa* volt a templom neve, később azonban a latin eredetű *templom* szó kiszorította a használatból. Ha mármost volt templom jelentésű *csa* szavunk, annak egybeült is nyomai maradhattak. Maradtak is, nem is egy, hanem számtalan tulajdonnévi megköszói összetételben: *Kalocsa* (első része, a *kal* azt teszi ’fő’, v.ö. *kalap*, *kalás*) = fő-ó-templom; *Csanád* = nádmelletti templom; ... *Pécs* (< *öt-csa* = *Quinque Ecclesiae*); ... *csacsogás* (*csa-csogás* = templombeli tanítás, prédikáció)”.

Mindazonáltal mostanáig összességében az volt a tendencia, hogy a magyart a finnugornál nemesebb ősanától származtassák, ez ugyanis a XVIII—XIX. század magyar értelmisége számára túlságosan halszagúnak tűnt. A múlt század 30—40-es éveiben például POGRÁNYI-NAGY FÉLIX egy sor tanulmányban igyekezett bizonyítani az etruszk és a magyar közti rokonságot úgy, hogy mindkettőt a sumérból eredeztette (vö. pl. POGRÁNYI-NAGY, *Per quale ragione devono occuparsi gli Italiani della preistoria ungherese e gli Ungheresi dell’etruscologia...* Accademia d’Ungheria, Roma. 1942. 29. Idézi ALINEI i. m.). Most azonban — azt hiszem, első ízben — felmerült egy olyan elképzelés, amely az eddigieket homlokegyenest az ellenkezőjére fordítja: nem a magyarok származnak esetlegesen az etruszkoktól, hanem az etruszkok a magyaroktól. Ezt állítja és szándékozik bizonyítani is MARIO ALINEI (i. m.).

Az olasz nyelvész elmélete a magyar honfoglalást nem kevesebb, mint háromezer — nem pedig kétezer, mint ő maga állítja (430) — évvel korábbra vetíti vissza, jóllehet annak hagyományos dátuma Kr. u. 895—896: ezt az évszámot ismeri el a magyar kutatók tábora, beleértve RÓNA-TAS ANDRÁST is (l. A honfoglaló magyar nép. Bp., 1996.), akit ALINEI igen nagyra értékeli, bár művét az angol változatban idézi. Éppen RÓNA-TASSAL — aki az utolsók között foglalta össze meggyőző módon a kérdést — említjük, hogy a magyarok, miután a Kr. e. VIII. és V. század között különváltak vogul és osztják közvetlen rokonaiktól (RÓNA-TAS i. m. 246), a Kr. u. 600-as évek elején még nem hagyták el az Urál hegység déli részét, az Urál folyó környékét (256). Később javarészt beleolvadva a kazárok uralta nyugati törökök politikai szervezetébe, innen kezdtek meglehetősen gyorsan nyugat felé nyomulni, olyannyira, hogy 670 körül letelepedtek a Dnyeper és az Alsó-Duna között, Etelközben. A különböző háborúskodások és a népvándorlások a magyarokat mindinkább a Kárpát-medence irányába kényszerítik, mígnem az Árpád vezette néptömeg első próbálkozására 895-ben, majd 896-tól kezdődően végérvényesen megveti lábát a jelenlegi Magyarország területén (260—4). — Mit feltételez ezzel szemben ALINEI, aki mindent a saját, axiómaként elfogadott folytonosság-elméletéből vezet le?

Az uráli népek ősi székhelye a „jégolvadást megelőzően”, az őskőkorszak végén, Kelet-Európa középtáján volt (ALINEI i. m. 405). Talán jobb lett volna, ha azt mondja: Dél-Oroszországban (l. a MILTON NUÑEZTől átvett, Kr. e. 13 000-re vonatkozó térképet a 404. lapon), a Dnyeszter és az Urál hegység között. A magyaroknak erről a vidékről már csak viszonylag rövid utat kellett volna megtenniük, hogy eljussanak mai hazájukba. De a Kárpát-medencébe való közvetlen bemenetelük „főként nyelvészeti” okokból „nem alátámasztható”: éspedig a magyar nyelvnek az (obi-ugor) vogullal és osztjakkal való kétségtelen közeli rokonsága, valamint a türk nyelvekkel való őskori kapcsolatai miatt (410).

Minthogy az ősmagyar nyelv földművelő-pásztori szókincsének jelentős része türk eredetű, magától értetődik, hogy a magyarok a földművelést és az állattenyésztést „türk néptől” vették át (418), amelynek akkoriban bizonyára Európa határán volt a székhelye. Ha így van, a magyarság „nem lehetett jelen Közép-Európában az V. évezredben, amikor a második, újkőkorszaki végérvényes hullám [értsd elsősorban: földművelés és állattenyésztés], a Lengyel-kultúra ... formájában ... közvetlenül behatolt a Balkán felől” (uo.). Mi is történt tehát? Ahogy a jég folyamatosan feljebb húzódott Észak-Európában, az uráli népekkel együtt a magyarok is elkezdtek „Kelet-Európa középtájáról” észak felé vándorolni, de miközben a nyelvrokonok egy része a Baltikumnak vette az irányt, „az ősmagyarok valószínűleg az Urál hegység felé indultak”, ahol aztán érintkezésbe léptek a földművelésben és pásztorkodásban igen jártas „dél-keletről szomszédos türk népekkel” (419).

Ami a magyaroknak az obi-ugor népekkel való kapcsolatait illeti, ennek jelei mutatkoznak a szókincs egyéb területein kívül a lótenyésztés terminológiájában. És tekintve, hogy ez csak a „khalkolitikum”, azaz a rézkorszak „kezdeti utáni időszakra” tehető, a magyaroknak a türk földművelési terminusokról mit sem tudó obi-ugoroktól való különválása, majd Magyarországra érkezése (amit megelőzött egy újabb nomadizálásuk Dél-Oroszországon keresztül, teszem hozzá én) csakis „a khalkolitikum kezdete után és a bronzkor kezdete előtt” történhetett: az említett eseményeknek nagyjából „a Kr. e. IV. évezred és a II. évezred harmadik negyede közti periódusban kellett végbemenniük” (422; kurzívan ALINEI-től). Feltételezhető, hogy a magyarok áttelepedése „azzal a türk néppel szimbiózisban folyt le”, amely előbb bevezette őket a földművelés rejtelmeibe (422—3). Tudjuk másrészt, hogy a nomádságban a ló — különösképpen a hátszló — használata alapvetően fontos volt, és az első, amely ezt magas szintre emelte, a Dnyeper és a Don közti sztyeppen virágzó Srednij Stog-i kultúra (sredne-stogovskaja kul'tura) volt: ebből fejlődött aztán ki a kurgán-műveltség, amely „a III. évezredben elindított Délkelet-Európa felé egy sor terjeszkedési hullámot, melyeknek egyike elérte a Kárpát-medencét is” (423). E kultúra hordozói között ott voltak a magyarok is, akik még a III. évezredben megtelepedtek „az eurázsiai sztyepp legtavolabbi szegélyén Európában, azaz a magyar pusztán” (423—4). „A *kurgán* magyarjai [ott] szláv toponomasztikát találnak...; természetesen magukkal viszik ősi nyelvüket és kultúrájukat, de türk politikai szerkezetüket is” (424—5). A századok során egyrészt a magyarok egy töredéke leereszkedik Itáliába, ahol a Kr. e. VIII. sz. táján mint etruszkok tűnnek fel a történelem színterén, másrészt a fő csoportjuk (ez meg is tartja egykori nevét) nyilvánvalóan a Kárpátoktól körülzárt alföldön marad, ahol jelenleg is él.

ALINEI rekonstrukciója kétségtelenül megnyerő, és természetesen bővelkedik — látszólag — körültekintően kiszemelt nyelvtani és lexikális párhuzamokban. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, egy kérdést tennék fel magamnak. Hogyan lehetséges, hogy ókori történet- és földrajzírók, polihistorok véletlenül sem említik a magyarokat, vagy legalább egy velük azonosítható népet — esetleg egy *meχ* típusú név alatt, amely ALINEI számára az etruszkok önnevevézése, és amit a *magyar magy-* kezdő tagjával lehetne szembesíteni (35—7) —, ha már a Kr. e. III. évezredtől fogva Európa kellős közepén éltek?

HÉRODOTOSZ (Kr. e. 484 k. — 425 k.) művének I. és VI. könyvében említi ugyan az etruszkokat (mint *Τυρσηνοί*), valamint csaknem mind a kilenc könyvben a trákokat (*Θρηίκες*) más közeli népekkel egyetemben, de a „kortárs” magyarokról mélyen hallgat. Az észak felé élő budinok (Βουδῖνοι = ?permiek) és thüsszagétákon túl idézi talán az ugorokat (*Ίούρκαι*), amely „ugorok”

— jegyezzük meg — a Kr. e. V. században lovon vadásznak (IV, 22: 2—3). TACITUS (Kr. u. 55 k. — 120 k.) a „Germania” XLV., ill. XLVI. fejezetében minden valószínűséggel megnevezi az észteket (*Aestii*) és a lappokat (*Fenni*), akik a Mare Suebicum, azaz a Balti-tenger keleti partján élnek, de amikor Pannóniáról és a vele szomszédos területekről beszél (XXVIII. és XLIII. fejezet), az itt felsorolt népeknek — *Aravisci*, *Osi* és *Cotini* —, úgy tűnik, semmi köze a magyarokhoz, bár az *Osi* révén korábban (XXVIII. fej.) megjegyzi, hogy ők „Germanorum natione”, majd (XLIII. fej.), hogy „Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos”. JORDANES (megh. 552 u.) a „Geticá”-ban a „Scanzia insulá”-ról szóló fejezetben (III.) megemlíti a *Crefennae*-ket (talán a *Σκριθηφίνοι* PROKOPIOSZnál = ?lappok) és a *Finni mitissimi* népet; továbbá az *Arctoe gentes* (északi emberek; XXIII. fej.) között felsorolja az alábbiakat: *Vasin* (= ?vepszék), *Merens* (= merja), *Mordens* (= mordvinok), *Imniscaris* vagy *Caris* (= ?cseremiszek) — az utóbbi három volgai finnugor nép; tárgyalja a hunokat, akik közé tartoznak (V. fej.) az *Aviri* (= ?szabírok) és a *Hunugári* (= onogurok, török törzsek csoportja, melynek nevéből származik az *ungar* név), valamint, a XXXV. fejezettől kezdve Attila vállalkozásait is, de a magyarokról nem ejt egy szót sem. PAULUS DIACONUS (720 k. — 799) is beszél „Historia Langobardorum” című művében (I, 5) *Scritobini* formában a *Σκριθηφίνοι*, azaz — úgy tűnik — a lappok népéről, és még az I, 27-től a Pannóniában lakó avarokról (akiket a hunokkal azonosít), magyaroknak azonban nyoma sincs nála. — De térjünk át ALINEI etruszk—magyar nyelvészeti érvelésére.

Az első meglepetéssel a „Főbb etruszk bírósági terminusok türk és magyar eredete” című kezdő fejezetben találkozunk. Úgy látszik, hogy az etr. *zila* ’princeps civitatis’ (ALINEI 16) azonos a m. *gyula* ’oberster Richter oder Heerführer der landnehmenden Ungarn’ címmel (TESz. 1: 1137; I. ALINEI 20—2), etr. *canthe* ’rex’ (ALINEI 16) = m. *kende* ’Großfürst des Bundes der ungarischen Stämme vor der Landnahme’ (TESz. 2: 441; I. ALINEI 22—3), valamint etr. *maru* ’földmérő’ = m. *mérő* (földmérő) (ALINEI 23—5), etr. *lauḡum* / *luḡum* (lat. *lucumo*) ’lovag’ = m. *lőhím* (!) (vö. 27—8). — Nem nyilatkozhatom a bírósági párhuzamok történeti-jogi korrektsége dolgában, mivel nem vagyok szakértője az etruszk történelemnek, sem az etruszk nyelvnek. De kezdetnek elég kiindulópontul vennem a *maru* = *mérő* párost, hogy ennek alapján rámutassak ALINEI nyelvi fejtegetései jó részének magyar oldalról való gyengeségére. — Etr. *maru* = m. *mérő* a szemantikai egybeesés valószínűségén túlmenően (*mérő* nem egyéb, mint az először Kr. u. 1372 körül feljegyzett *mér* [EWUng. 4: 965], főnévi használatra is alkalmas jelen idejű melléknévi igeneves alakja), ellenkezik a magánhangzó-illeszkedés törvényével, amely „alapvető jellemzője az etruszkknak” (ALINEI 256), ugyanígy a magyarnak is. Világos, hogy *maru* -*u*-ja kifejezheti a labiopalatális [ü] ~ m. *ő* hangot is, mivel az etruszk ortográfiai rendszer, ugyanúgy, mint a latin, nem volt képes az efféle magánhangzók ábrázolására, de -*a*- semmi esetre sem felelhet meg egy [e]-nek, tekintve, hogy az etruszkban ez egyértelműen a mi nagy *E* betűnk tükörképéhez hasonló jel. Másrészt egy esetleges **máro* : *mérő* hangilleszkedéses pár veláris magánhangzós tagja a magyarban nem létezik. Mindezt figyelembe véve az etr. *maru* = *mérő* egyenlet nem fogadható el.

A magánhangzó-illeszkedés terén maradva más, szintén valószínűtlen megoldások a következők. Az etr. *tezan* aligha lehetne egy ’tegyen’ jelentésű E/3. szem. alakja a *tes* igének, amely a m. *tesz*-ben él tovább (81): a magyarban az alanyi ragozás felszólító mód E/3. személyű alak *tegyen*, etruszkban tehát várhatóan **tezen* kellene legyen. Egy etr. *tva* még *teva* formára feloldva sem „hasonlítható a m. *tesz* gerundialis adverbiumi [sic = határozói igeneves] *teve* alakjához” (194), mert ha így lenne, az egyetlen elképzelhető forma etruszkban csak **teve* lehetne. — A tévedések néhol a magánhangzó-illeszkedéshez kötődő történeti alaktan szféráját érintik. Az etr. *nac*-ról ALINEI azt állítja (108), hogy a magyar *neki* ’rá, fel, felé [sic]’, *-nak/-nek* ’dativus’ adverbium/suffixum esetrag/névutó [sic]” megfelelője. Etr. *nac* nem lehet a „dativusi esetrag”, mint ahogyan ALINEI feltételezi, azon egyszerű oknál fogva, hogy a kérdéses elem első dokumentált feljegyzése a magyarban csak a magas hangrendű változatot igazolja: vö. HB. (1195 k.) *halalnec* (kétszer) → ma *halálnak*; *puculnek* → ma *pokolnak*; *muga nec* → ma *magának* stb. Ha tehát a Kr. u. XII. szá-

zadban a dativusi ragnak kizárólag csak a palatális változata volt meg, az etruszk korban ugyanennek nem létezhetett veláris formája. — Mielőtt azonban az alaktannal folytatnánk, lássunk még egy téves fonetikai kijelentést. Az etr. *puia* szóról ALINEI (75, 295) azt gondolja, hogy jelentése 'feleség, menyecske': nyilván félreértette a 'Frau'-t, ami az EWUng.-ban (1: 146) a m. *bulya* „(e. [b'uia])” (ALINEI 76) megfelelőjeként szerepel; ha meg tudta volna érteni a TESz. magyarázatot (1: 387: „török nő/türkische Frau”), helyesen 'török nő'-nek értelmezte volna. Ennél súlyosabb mindenestre a 295. lapon olvasható állítás: „A -ly- digráf /y/-vé alakulása, ami a magyarban normális jelenség, úgy látszik, már az etruszk stádiumban végbement”: ezzel szemben a palatalizált / frikativizációja magyarban röviddel a Kr. u. XIV. században jött létre, és nem is a teljes nyelvterületen (vö. BARCZI—BENKÓ—BERRÁR, A magyar nyelv története. Bp., 1967. 137).

Az etr. *tular-* jelentése 'határ' lenne, és állítólag a m. *tül* „határozószó és névutó”-val kapcsolódna (vö. 83—4). „Főnevesült formában és rendszerint birtokraggal (pl. *tuli* [sic], E/3. szem.), a lexéma jelentése 'a másik oldal, a túloldal’” (84). ALINEI-nek ez utóbbi kijelentése két félreértést is tartalmaz: az EWUng. (6: 1559) a *tül* 'jenseitiger Teil' értelmezését 1519-re datálja mint „Subst [haupts mit PossSf]”, ma ez a szó ismeretlen főnévi minőségben; a *tüli* — hosszú *ú*-val — *i*-je nem E/3. szem. birtokrag, hanem melléknévképző; valójában tehát melléknév, jelentése 'túl levő' (vö. ÉKsz.² 1377). — Meglepő az etr. *katekril* értelmezése, amelyet ALINEI (92—3, 207) a m. *hazakerül*-lel hoz összefüggésbe; az etruszkban *mi* 'én' áll előtte, ennek folytán az igealaknak a jelentése 'hazamegyek, hazaérek'. ALINEI szerint tehát az etruszk, azaz a magyar még nem fejlesztette ki a kijelentő mód E/1. személyű ragját: *katekril* ~ *hazakerül* a csupasz tő Ø raggal. Márpedig ez furcsa, mivelhogy az uráli nyelvekben a Ø rag épp a kijelentő mód E/3. szem. jellemzője (alapforma); furcsa pedig azért is, mert ALINEI szerint az etruszkban léteztek már E/1. szem. ragos (pl. 199, 348: etr. *ixeme* = m. *igyam*), E/2. szem. ragos (pl. 109—10: etr. *nesl* = m. *nezzel* [sic = *nézél*]) és E/3. szem. ragos (pl. már id. etr. *tezan* = m. *tegyen*) imperativusi formák. Inkább anakronisztikus, mint furcsa az etr. *kate-* = m. *haza-*, úgyszintén az etr. *vis-* = m. *vissza-* (vö. etr. *viscri* = m. *visszakér* [128]) igekötő előfordulása, miután köztudott, hogy a HB.-ben a későbbi magyar igekötőknek csak a még nem prefixált határozószós használatára van bizonyíték: *mige zocoztia vola*, mai átírásban *megszakasztja vala*.

Az etr. *ure* alakkal kapcsolatosan, amelynek tövét a m. *úr*-ral azonosítja (127), ALINEI ezt a magyarázatot adja: „A szóvégi -e itt valószínűleg E/3. szem. magyar birtokrag” (201). Nem lehet azonban „E/3. szem. birtokrag”, ami az *úr* esetében szabályosan -a lenne, hanem esetleg az ún. birtokjel (ném. *Besitzzeichen*), vagyis -é: csupán ez esetben lehetne az etr. *ure* fordítása 'az úré (vagyok)' (uo.). Ennek az -é = ? etr. -e birtokjelnek kellene szerepelnie az etr. *mi Larθia* színtagmában is, ha értelme 'én Larθé' lenne (196), mert ha az -(i)a — a magyarhoz hasonlóan — „az E/3. szem. egy birtokosra és egy birtokra vonatkozó ragja” lenne (uo.), az egész azt jelentené: 'én az ő Larθja'. — Az etr. *θapicum* terminus ALINEI szerint egy m. *top* tőhöz kötendő, amelynek egyik elavult jelentése 'földre dob, összenyom'; morfológiailag „egy -ik passzív képzős és -n végződésű felszólító mód E/3. szem. igealak lehetne 'legyen összenyomva' jelentéssel” (213). De ha valóban egy magyar ikes igével van dolgunk, az -ik után másik morféma nem állhat: ha feltételezésként egy *topik* szóból indulnánk ki, az alanyi ragozás E/3. szem. imperativusa *topjék* lenne (szabályos formában), vagy *topjon* (köznyelvi formában), de semmi esetre sem **topikon*.

A m. *róla* egyenes megfelelőjeként feltüntetett etr. *luri* kapcsán (vö. 105, 219—20) a *luri mlace* szintagmát a szerző passzív szerkezetként magyarázza, 'általa volt ajándékozva' jelentéssel (220). Mindazonáltal a magyarban nem elképzelhető, hogy a -ról/-ről delativusi szuffixum fejezze ki az esetleges cselekvőt, hanem legfeljebb a -tól/-től ablativusrag, úgyhogy ennek alapján az etruszkban a *luri* helyett egy a m. *tőle* formához közel álló változatot várhatnánk. — A 229—30. oldalon az etr. *mi ma...* kopula nélküli kapcsolat értelmezése 'én (vagyok) a hely...' (*mi* 'én', *ma* 'hely' [vö. finn *maa* 'föld, ország']). A magyarban a kopula csak a kijelentő mód jelen idő harmadik személyében marad el, elsőben és másodikban nem.

De ha a mondattan terén a fentiekén kívül nem sok kifogásolnivaló akad, nem mondhatjuk ugyanezt a jelentésánról. A 99, 233, 292. lapon olvassuk: etr. *fulu* = m. *fűlő* 'fűtő', „m. *fűl-* 'fűt, éget, gyújt'-ból...” (99) → m. *fűlik* ~ ritk. *fűl* többek között 'melegszik', *fűlő* jelen id. melléknévi igenév. — A 131. lapon és másutt: m. *felső* 'északi, fenti' → 'fenti' (vö. TESz. 1: 878); esetleg *fel-* prefixumként 'északi' is (ÉKsz.² 355). — A 170. s két másik lapon: m. *napkeltekor* 'naplementekor' → 'hajnalban'. — 177. lapon: *nagybácsi* 'nagy bácsi = a nagybácsi apja' → 'nagybácsi' (ÉKsz.² 2003: 959). — 213. lapon: m. *munka* 'kínzás' → rég. 'szenvedés, kínzás, kín', ma (már 1372-től fogva [TESz. 2: 976]) 'munka'. — 269. lapon: m. *hegy* 'fenn' → 'hegy'. — 248. lapon és másutt: etr. *ati* 'anya' = *éd, édes* 'anyu, mama' → magyarban egy önálló *éd* soha nem létezett (vö. **ipse* uráli alapforma [l. többek között MSzFE. 2: 331]), hacsak nem mint az *édi* (1803.) ~ *éde* (1874.) stb. becéző formáknak a XIX. sz. végén itt-ott felbukkanó rövidítése, „als liebkosende Anrede haupts für die Mutter” (EWUng. 2: 294); *édes* melléknév, majd — elvonás útján az *édes-anya* vagy *édesapa* szóból, „besonders als Anrede”, a XIX. sz. második felétől (!) — 'mama' vagy 'papa' jelentésű főnév (TESz. 1: 708; *édes* < *iz*: vö. uo.). — A finnben is adódnak félreértések (más nyelvekről nem is beszélve), l. a 104. lapon: „finn *lienen* 'hat'” → 'lehetek'.

Az olasz összehasonlító nyelvész számára nem egészen világos az uráli nyelvek — kiváltképp a magyar — szavainak vagy alkotóelemeinek jellegzetes sorrendje, amely az alapnyelv valószínű SOV típusára vezethető vissza (vö. ALINEI 253), „ahol a *regens*-t megelőzi a *rectum*” (257). Az alább következő idézet-csokor előtt meg kell jegyezni, hogy az etruszkból fennmaradt írásos emlékek nagy többsége sírfelirat, a többi részt képaláírások, egyezmények, formulák stb. teszik ki (vö. 141—4), csupa olyan szöveg, amelynek nyelvezete alapvetően nélkülözi a „költőies” stílusfogásokat, mint például fordított szórend, appozíció, szókihagyás és hasonlók. — A 34. lapon és más helyeken az etr. *tular rasnal* szókapcsolat fordítása 'a vidék, a terület határa', ahol *tular* 'határ, határok' a m. *túl* határozószó-névutóval lenne társítható, a *rasnal* (-s-szel való átírásban is) pedig azonos lenne a régen 'vidék'-et is jelentő m. *rész*-szel; alaktani szempontból a *tular* *r*-je „(nem többszámú) főnévképző” (290), a *rasnal*-ban, a *ras-* = *rész* tövön túl, „a *-na* képzőnek névszói [= főnévi] vagy melléknévi értéke lehet” (34), míg az *-l* ugyanúgy szolgálhatna genitívusi esetrágként, mint melléknévképzőként (338—9; a 338. lapon: „*rasnal* 'területi, regionális'”). Bármilyen is az *-l* funkciója, következésképpen a *rasnal* vagy főnévi, vagy melléknévi kategóriája, a szó szerkezet sorrendje egy uráli nyelvben szükségszerűen **rasnal tular* kellene legyen, ahol a modifikátor (*rectum*) megelőzi a fejet (*regens*). Ugyanez a szabály érvényes a jelzői szerepű melléknévekre: a 46. lapon *apa nacna* a szerző értelmezésében annyi, mint 'nagy apa' (*apa* = m. *apa*; *nacna* = m. *nagy*), de a 'nagyapa' jelentéshez az etruszk szintagmában **nacna apa* sorrendet várnánk, máskülönben fordítása 'az apa nagy' lenne. — Az összetett szavak esetében is modifikátor + fej a kötelező sorrend. Urali szempontból tehát logikátlan az etr. *munistas* és változatainak a 69. lapon nyújtott elemzése mint „'nézni való mű', 'műemlék'”, ha az a *mu* = m. *mű* és a *nis* = m. *néz* tövek együttese: az egyetlen lehetséges értelem ilyesmi lehetne: 'a mű tekintete' (ehhez hasonló félreértelmezési hibát követ el ALINEI, amikor [uo.] kijelenti, hogy „a mai magyarban *műemlek* [sic = *műemlék*] szó szerint 'emléknek [készített] mű'”, vagyis m. *emlékmű*).

Egy uralista számára ugyanígy elvetendő az etr. *semniəsi* interpretációja mint 'szemek, amelyek látnak' (116) vagy 'szemek, amelyek néznek' (209). És itt célszerű szöveg szerint idézni ALINEI (116), mert eszmefuttatása — mint gyakran — alapot ad olyan bírálatra, amely túlmutat az alkotóelemek sorrendjén és az idevágó szemantikai problémán. „Magyar vonatkozásban [*semniəsi*] két szóra bontható: m. *szem*..., amely melléknévek előtt prefixoidként is előfordul (mint az angol *eye-*: pl. *szemalakú* (vö. ang. *eye-shaped*); és *nézésű* (< *nézés* + *-ű* összetett névszóból melléknév képzésére szolgáló participiális végződés [= melléknévi igenévképző]): ez főnév után attributív szerepben ma is használatos 'amely néz' értelemben, *néz* igéből”. Először is az elméletileg ugyan elképzelhető, jelentésánilag viszont nyakatekert *szemnézésű* magyar szóösszetétel jelentése nem lehetne más, mint 'a szem tekintetével rendelkező', 'amelynek szemtekintete van', ugyanis az össze-

tételben a *szem* képviseli a nomen possessorist, *nézés* a nomen possessit, míg az *-ű* egyáltalán nem igenévképző (hogy is lehetne az, ha egyszer főnév végén áll?), hanem melléknévképző, amelyek jelzős szerkezet utótagjához járulva „jelentése: valamivel rendelkező, valamihez hasonló, valamire nézve valamilyen” (KERESZTES LÁSZLÓ, Gyakorlati magyar nyelvtan. Debrecen, 1992. 79). Hogy aztán a *szem* prefixoidként állna melléknevek előtt, teljesen képtelen állítás, elsősorban azért, mert egyszerűen nem más, mint az *-ú/-ű*-vel ellátott főtag melletti attributív tag (egyébként a *szem* mintájára az *alakú* szó elé számtalan ún. prefixoidot kapcsolhatnánk: például *ház|alakú, kéz|alakú, kalap|alakú* stb.), másodsorban pedig azért, mert *alakú* vagy *nézésű* vagy bármely más ehhez hasonló alak önmagában véve nem melléknév, hanem az *e l é j e* helyezett kötelező attribútummal közösen melléknévvé változtatja az *e g é s z* szintagmát. Az „attribútum” pedig lehet melléknév (pl. *rokonszenves külsejű*), főnév (pl. *vaskezű*), számnév (pl. *hétfejű*), melléknévi névmás (pl. *milyen nemzetiségű?*) (vö. KERESZTES i. h.; TOMPA JÓZSEF, Ungarische Grammatik. Bp., 1968. 131). Amiből végül és döntő módon megerősítést nyer, hogy *nézésű* nem lehet „főnév után attributív szerepben ma is használatos ’amely néz’ értelemben”. — Ezen a ponton ideje visszaidézni ZSIRAI kis történetét, mert ALINEI etruszk lexikális rekonstrukciói gyakran emlékeztetnek a magyar utazó igencsak fantáziadús módszerére.

Az olasz nyelvutató merész megoldásainak indoklására megerősíti azt a feltevést, miszerint ortográfiai síkon „az ún. etruszk szinkópa ... valójában nem más, mint az etruszk írnokok ügyes fogása, hogy munkájukat a rendszer megkárosítása nélkül gazdaságosabbá tegyék a beszélők irányában” (277). Ezzel magyarázható „a magánhangzók szinte teljes elhagyása az ábécé olyanféle használata révén, ami igyekszik azt a sémi nyelvekéhez hasonló mássalhangzós vagy fél-mássalhangzós ábécévé alakítani” (276).

Íme egy lista ALINEI etruszk-magyar párhuzamaiból magyarázat nélkül, vagy csak a lényegre szorítkozva. — Etr. *spur-* ’földbirtok, gyarmati uralom, állam’ = m. *össz(e)* (etr. *s-!*) + a) m. *pór* ’paraszt, hűbéri szolga’, „a ném. *Bauer*-ből, amely az új kronológiák szerint ... minden biztonnal jelen volt germán területen már a neolitikumban a kfn. [= középfelnémet] *bür* formájában” (78) vagy + b) vog.-osztj. *por* ’egyik [a társadalmilag alacsonyabb] a két obi-ugor frátria közül’ (uo.); az etruszk alak jelentése a) esetben: ’parasztok együttese’, „az etruszk ’gyarmati uralom’ a földek és a leigázott latin földművelők fölött” (uo.), b) esetben: „a latinok képviselnék az etruszk népesség negatív ’frátriá’-ját” (uo.). — Etr. *trutnvt* ’haruspex, sámán’ = m. *táltos* töve: „az *-l-* és az *-r-* felcserélődése ... kellőképpen bizonyított”, „ugyanúgy bizonyított *tult/turt* metatézise” (82); az *-n-t* ALINEI magyarázat nélkül hagyja (az osztják [= északi osztják] *tol(t)en* ’varázserővel, varázssal’ formában, amelyet a 82. lapon idéz, *-n* eszközü—társhatározó szerepű locativusi rag); a *-vt/-ut* kapcsán a 149. lapon megállapítja, hogy „egy, mint általában hiperkarakterizáló, *-t* névszóképzőhöz lenne hasonlítható”. — Etr. *krankru* ’hosszúkörmű’: „magyar olvasatban tipikus *Zwillingwort*-ként (m. *ikerszó*) lehetne felfogni” [TOMPÁNÁL *Zwillingswort*], azaz „lehetne *karom* és *köröm* [sic = *köröm*] összetétele”, a „szokásos magánhangzó-kihagyással a két <kr> torlódásban” (95). *Karom* és *köröm* azonban nem ikerszók, hanem a magánhangzó-illeszkedéssel szópárokhoz szóhasadás (ném. *Wortspaltung*) útján létrejött azon sorába tartoznak, amelyeknél a mély hangrendű tagnak (l. *karom*) eredetileg tágabb, intenzívebb, nyomatékosabb jelentése volt, mint a magas hangrendű tagnak (l. *köröm*) (vö. TOMPA i. m. 151—2); ezeknek a pároknak mindkét tagja önállóan használatos, sohasem együtt. Az ikerszók esetében ugyanakkor a két tag, amelyek többféle fonetikai változás folytán különböznek egymástól (pl. *dimbes-|dombos, girbe|görbe, ici|pici, tarka|barka* stb.), mindig együtt jár, ezek az összetételek ugyanis egy valójában létező és egy másik, nem létező szóból állnak össze, ahol az egyik tag a fő deformálásával a másiknak az ismétlése. Ritkábban ugyan, de még az is lehetséges, hogy az ikerszó egyik tagja sem él önállóan, azaz csak az ikerszó lexikálódott: pl. *cók|mók* (vö. TOMPA i. m. 139—40).

A hasonló példák tovább sorolhatók. — Etr. *ril* ’lélek, szellem, lélegzet’ > ’kileheli a lelkét’ = m. *lélek* töve „(-k kicsinyítő képzővel)”: „a likvidák felcserélődésére (ez esetben *l - l* elhasonulás

útján) számos bizonyíték van mind a magyarban, mind az etruszkban” (113). — Etr. *sce* 'evett': feltételezve „a magánhangzó [itt: a kezdő magánhangzó] ... szokásos elhagyását *es-ce* 'evett' formát kapunk, amely a [m.] *eszik*-ből származtatható, *-sz* gyakorító képzővel és *-ik* igeképzővel” (115). — Etr. *θra* 'tejből készült': „a mássalhangzó-torlódás szokásos feloldásával annyi mint m. *tej* + *-ra/re* sublativusrag...: 'tejjel/tejből készült' [sic]” (124). — Etr. *pepn* (olvasd: *pep[e]n*, „a *pe* megkettőződésével és a közönséges *-n* képzővel” [146]) = m. *fő* vagy *fej* 'testrészt', *fő* (de nem *fej*) melléknévként 'fő, fontos': „kettőzött formában *fő-fő* ... szuperlatívuszi értéke van, jelentése tehát 'a fő, a legkiválóbb, a legfontosabb'” (uo.). — Etr. *cleva* 'alapító okirat, oklevél' (l. 94): „mindenekelőtt fel kell oldani a kezdő mássalhangzó-torlódást, amely összeegyeztethetetlen a magyarral, ezáltal a kezdő magánhangzó kiesését feltételezve: olvasása így lehet m. *oklevél*” (177) rég. 'hivatalos irat'; összetevői: *ok* rég. 'bizonyíték, igazolás' és *levél* rég. 'hivatalos irat' is. Az *oklevél* szó igazolt módon először Kr. u. 1504 táján tűnik fel, és hivatalos iratok — alapítóokmányok, adománylevelek, örökösödési okmányok stb. — megnevezésére szolgált (vö. TESz. 2: 1071); ezeknek korábban szokás szerint latin neve volt: például „A tihanyi apátság alapítólevele (1055.), lejegyzőjének definíciója szerint »cartale testamentum« (»sub cartali testamentum«)” (vö. MOLNÁR—SIMON, Magyar nyelvemlékek. 1977. 15, 17). — Etr. *tusnutnie*: „magyar olvasatban ... *tüz* [sic = *tűz*] ... és talán *nött* összekapcsolódása ..., *-n* melléknévképzővel ellátva. Értelme tehát ez lenne: 'tűzzel teli'” (208).

A túl merész és önkényes összevetéseken és rekonstrukciókon kívül ALINEI munkájában találunk helytelen interpretációkból és a források elavultságából következő filológiai, nyelvtani és nyelvtörténeti tévedéseket is. — A HB. kapcsán szerzőnk észrevételezi, hogy „a szövegben használt összes <o> valójában a mai magyar <a>-jának felel meg” (267); ha ez sok esetben így van is (HB. *vogmuc* = *vagyunk*, HB. *chomuv* = *hamu*, HB. *o3* = *az* stb.), néhol az *o* megmarad *o*-nak: HB. *uolov* = *való*, HB. *iarov* = *járó*, HB. *bovdug* = *boldog* stb. — A kettős magánhangzókra nézve „másik alapvető jellemzője a magyar nyelvnek az, hogy a finntől és egyéb uráli nyelvektől eltérően kiküszöbölte a rövid és hosszú mássalhangzók ellentétét” (267); vö. ezzel szemben a következő ellentétpárokat: *felel* : *fellel*, *megyek* : *meggyek*, *orom* : *orrom*, *várom* : *várrom* stb. — A magyarban egy valamiféle „Lautverschiebung” hatására „a zárhangok összessége feltétellel vagy feltétel nélkül a megfelelő réshanggá alakult át” (268); a *t*-nem, ez változatlan maradt: pl. m. *tél* ~ finn *talvi*, m. *tanul* ~ erza mord. *tonadoms* 'tanulni; megszokni', m. *tesz* ~ finn *tehdä* stb.

ALINEI állítása szerint a magyarban létezik egy *fel* 'fent' határozószó és egy *föl* 'felső' melléknév (286): *fel* és *föl* ugyanannak a határozószó-igekötőnek tájnyelvi, a köznyelvben is elfogadott variánsai; a főnevesült *föl* jelentése 'tejföl', míg a főnevekhez prefixumként csatolt *fel*- azt jelenti: 'felső', valamint — a beszélt nyelvben — 'északi' is (vö. ÉKsz.² 355, 415). — „És a magyar *-k* többesjel is elszigetelt jelenség az uráli panorámában” (322); egy *-k* többesjel megtalálható a norvégiai lappban (polmaki variáns) mint névszók többes nominativusa: pl. *manna* 'kisgyerek' — *mānak* 'kisgyerekek', *guolle* 'hal' — *guolek* 'halak', *suolo* 'sziget' — *sulluk* 'szigetek' stb. (vö. LAKÓ GYÖRGY, Chrestomathia Lapponica. Bp., 1986. 54—61). — Napjainkban nincs olyan uralista, aki azt vélné, hogy a magyar *-t* tárgyrag „egy eredeti *-m* + *-sa* *-sã* E/3. szem. birtokrag (amelynek eredménye *-t*)” lehetne, mint ahogyan azt BJÖRN COLLINDER „Comparative grammar of the Uralic languages” című, 1960-ban írt munkájából ALINEI (326) kikövetkezteti; a magyar *-t* feltehetőleg inkább egy hajdani determinatív *t* elem (l. pl. finn *tämä* 'ez', *tuo* 'az') esetraggá alakulásának a következménye (az egész kérdéskört illetően vö. HAJDÚ PÉTER, Az uráli nyelvészet alapkérdései. Bp., 1981. 138—41).

ALINEI közli, hogy a magyarban szokás „a mutató névmást (és a névelőt) egyeztetni az utána álló névszó esetével: *ezekért a sértésekért*” (327; kiemelés ALINEITÓL). A mutató névmás nemcsak az esetben, hanem a számban is egyezik a hozzá tartozó főnévvel, mint ahogy a felhozott példa mutatja, de amelyben a vastag betű egy látszólagos **-ként* esetragot emel ki, míg viszont az *-(e)k* a többes szám jele, az *-ért* pedig ok-célhatározói rag (a helyes kiemelés ez lett volna: *ez-ek-ért a sértés-ek-ért*); ezenkívül a névelő *a* (~ *az*) soha nem egyeztetendő semmivel. — Erősen kétségbevonható, hogy létezett egy **-tta/-ttä* morféma, amelyet ALINEI úgy mutat be, mint „második locatívust” (a

protouráli *-na/-nä* után); szerinte ez a morféma, amely közel áll egy etruszk raghoz, rekonstruálható lenne a finnugur alapnyelvre (340): a II. locativusi rag a mai feltételezések szerint egy *-t* volt (l. már DÉCSY GYULA, *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. Wiesbaden, 1965. 157); egy *-ta/-tä* az uráli alapnyelvtől fogva ablatívusi szerepet töltött be (HAJDÚ i. m. 136). — „Ennek a [z etr. *-ce* ige]toldaléknak van egy részleges megfelelője a régi magyar alakokban, ahol a szóvégi *-é* az imperfectum [inkább: elbeszélő múlt] végződése [sic! = jele] volt” (350): véghangzóként az *-é* és variánsai csak az iktelen igék E/3. személyű alakjaiban fordultak elő, máskülönben személyrag állt utánuk (pl. *kérék, kérél* stb.) (vö. KERESZTES i. m. 44).

Vagy téves, vagy leegyszerűsítő értelmezésen alapszik a „Tendencia az alárendelésre és a mellérendelés hiányára” című alfejezet (259—60). Ha ugyan nincs kifogásolnivaló abban, hogy „mennyire fontos volt az etruszkban az alárendelés, a mellérendeléssel szemben is” (259), egy akármilyen finnugrisztika vagy uralisztika szakos hallgató igencsak elképedne, ha valaki ezt a kijelentést az uráli nyelvekre alkalmazná. Mindannyian felfogtuk azt, amit HAJDÚ ekképpen összegez: „A mondat központi verbum finituma köré csoportosított igeneves szerkezetek széles körű elterjedtsége ... alapján úgy véljük, hogy az alapnyelvben kötőszós alárendelő mellékmondatok nem voltak. Valószínűleg léteztek azonban kötőszó nélküli alárendelő összetett mondatok..., de az alárendelő összetett mondatok helyett leggyakrabban minden bizonnyal igeneves szerkezetekbe tömörítették közölnivalójukat” (HAJDÚ i. m. 168; kiemelés tőlem — D. G.). Tehát az igeneves szerkezetek túlsúlya az alárendelés elkerüléséhez vezetett. Ez az, amit ALINEI — HAJDÚ-nál is határozottabban — elismer, amikor önmagát megcáfolva írja: „Az uráli alapnyelvben ugyanúgy, mint a különböző uráli nyelvekben az IE [= indoeurópai] nyelvek alárendelt mondatait ... az ige nominális alakjai adják vissza” (259). Ennek illusztrálására a vogulból hoz fel egy ma élő szerkezetet: „A manysiban ... egy olyan mondat, amelynek IE nyelvekben ez lenne a felépítése: 'nem tudja, hogy sokáig gyalogolt', ahol a *hogy* vonzza az alárendelt mondatot, így hangzása: 'nem tudja hosszú gyaloglását'” (259—60). Ennek ellenére nem sokkal ezután újra megerősíti: „Az alárendelésre való hajlammal természetesen velejárója a mellérendelés hiánya vagy gyenge volta” (260). HAJDÚ szerint ugyanakkor: „Mellérendelt mondatok a PU-ban [= uráli alapnyelvben] már léteztek, de ezek valószínűleg kötőszó nélkül formálódtak” (HAJDÚ i. h.); amit ALINEI e módon erősít meg: „A mellérendelés kötőszókihagyás útján történt” (260). Egyfolytában az igen és a nem között ingadozunk, annyi azonban bizonyos, hogy az alfejezet címét meg kellett volna fordítani.

Túlzott magabiztossága ALINEI-t más felületesebb és leegyszerűsítő következtetésekre is ragadtatja. A szórendet illetően meggyőződése, hogy fölösleges „megjegyezni, hogy a magyarban ugyanúgy, mint minden uráli nyelvben — lévén ezek agglutináló nyelvek — a mondattani szerkezet SOV-típusú” (257). A magyarban megőrződött a SOV-ra való hajlam, de a rokon nyelvek egy részében, mint a balti finn nyelvekben és a lappban, SVO a szórend (vö. finn *hän* (S) *ottaa* (V) *taksin* (O) 'ő taxira száll'). — ALINEI a tő utáni morfémák sorrendjének kérdésében is egy modellt feltételez. „Az agglutinációs alakban klasszikus példája az etruszkban ... *clen-ar-a-si* 'a gyerekekre vonatkozó', ahol *clen-* ['vkinek a gyereke'] a tő, *-ar-* a többes szám jele, *-a-* kötőhang, *-si* pedig az ún. 'pertinentív' esetragja... a morfémák egymásutániságának rendje erősen közelít az uráli nyelvek szigorúan kötött sorrendjéhez: tő, többesjel, birtokrag, esetrag” (258). Ez valóban a magyar sorrend (pl. *háza-i-m-ban*, azaz *ház(a)-* tő, *-i-* többes sz. jele, *-m* E/1. szem. birtokrag, *-ban* inessívusi rag), de nem így van a finnben és más rokon nyelvekben (pl. finn *talo-i-ssa-ni* 'házaimban', vagyis *talo-* tő, *-i-* többes morféma, *-ssa* inessívusi rag, *-ni* E/1. szem. birtokrag).

ALINEI munkájának bírálatát a végtelenségig lehetne folytatni. A terminológiai következetlenség sem könnyíti meg az olvasását. Az uráli nyelvekben — tudvalevően — léteznek esetragok, amelyeknek ott, ahol érvényes a magánhangzó-illeszkedés törvénye, több variánsuk is előfordulhat, melyek — pontosan emiatt — „illeszkednek” a tő vagy veláris, vagy palatális magánhangzóikhoz; az esetragok táborát önálló, nem ragozott viszonyszók bővítik ki, amelyeket névutóknak nevezünk: ezeknek csak egy alakjuk van, amelyet nem befolyásol a kapcsolatos névszó magánhangzóinak

hangrendje. Nos, az esetragot ALINEI hol 'formánsnak' („a *-re* formáns [= sublativusi rag]”; 61), hol 'szuffixumnak' („a *-nak* dativusi szuffixum”; 64), hol 'esetragnak' („a m. *-vá* tanslativusi/műveltető/lativusi [elég lett volna: translativusi] esetrag”; 67), hol 'adverbiális névutónak' (?) („*-ben* adverbiális névutó inessivusi locativusi értékkel”; 95), hol egyszerűen 'névutónak' („a m. *-kor* időhatározói névutó”; 96), még máshol 'végződésnek' („a *-ról, -ről* ablativusi [sic = delativusi] végződés”; 298) nevezi.

Hanyagság látszatát kelti, hogy a szerző — az egész kötetten át — tetszés szerint írja a hosszú magánhangzókat a magyar szavakban, függőben hagy egy mondatot a „cfr.” ['vö.'] után, magyarnak könyveli el az *acnanas* 'életben maradtak' alakot (223), az ol. *file* 'sorok' többes számú alak helyett a *fila* tkp. 'szálak' formát használja (430) stb.

Végül kifogásolható, hogy egy nem uralista nyelvész, aki információinak túlnyomó többségét angol nyelvű forrásokból merítette, s mondhatni semmit magyarul, finnül és oroszul írt művekből — elhanyagolván még értékes olasz nyelvű tanulmányokat is —, kételkedés nélkül kijelentse, hogy az ún. uráli folytonosságelméletet „ma már az uráli [nyelvű] országok specialistáinak teljessége” elfogadja (404).

DANILO GHENO